

DUPLJAJSKA KOLICA I TELA KOJA NEŠTO ZNAČE

Uroš MATIĆ

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

APSTRAKT Dupljajska kolica su jedan od najcitiranijih nalaza u rekonstrukciji kulta i religije bronzanog doba Evrope. Prethodne interpretacije figurine u kolicima zasnovane su na nekritičkom pripisivanju roda figurini sa muškim genitalijama ispod odeće. Pol i rod figurine nikada nisu eksplicitno proučavani i kao posledica toga pojavile su se različite interpretacije; jedni smatraju figurinu muškarcem u ženskoj odeći a drugi, zanemarujući muške genitalije ispod odeće, misle da je figurina ženska. Ovaj rad zasnovan je na poređenju sa nalazima figurina i delova nošnje iz istog perioda i namerava da kritički preispita pol/rod figurine u kolicima na osnovu paradigme više polova/rodova. Različiti pogledi na pol/rod figurine formirali su potpuno drugačije, ali na nekin način slične heteronormativne narative o prošlosti. Broj polova/rodova u nekom društvu u prošlosti ne može se pretpostaviti unapred, a genitalije nisu uvek i svuda primarna kategorija telesnog identiteta. Dupljajska kolica predstavljaju kako teorijski tako i metodološki izazov za izučavanje pola/roda u bronzanom dobu donjeg Podunavlja. Pokazano je da heteronormativno definisani pol/rod zasnovan na genitalnom polu nije ideja koju su delile zajednice bronzanog doba donjeg Podunavlja.

Ključne reči: Dupljajska kolica, bronzano doba, hibridizam, *queer* teorija, paradigma više polova/rodova

UVOD

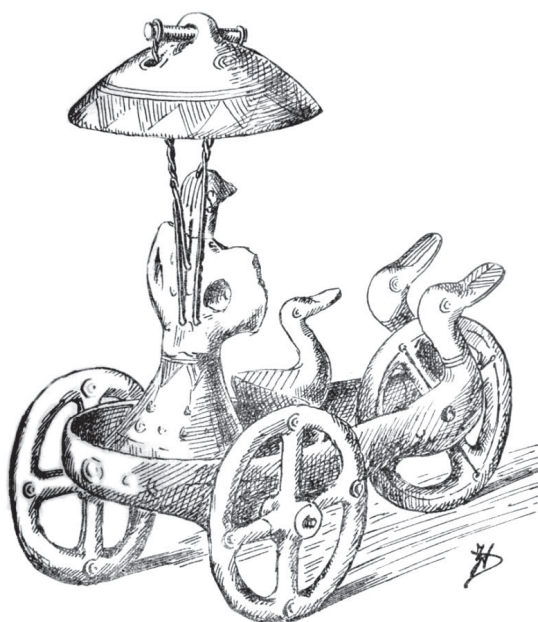
Da tela nešto znače i nije toliko nova ideja u savremenim arheološkim studijama roda (Alberti 2005; Borić and Robb 2008; Hamilakis et al. 2002; Joyce 2004; Meskell 1998, 2000; Perry and Joyce 2001). Ipak, svaki

pokušaj pristupa prošlosti iz *queer*¹ perspektive biće osuđen za blasfemiju u sredini u kojoj se na samu ideju o rodu kao istraživačkom pitanju, uprkos skorijim tendencijama (Porčić 2010), gleda sa podozreivanjem jer spada u domen teorije, a ne prave ili tradicionalne arheologije (za pitanja arheološke teorije u Srbiji videti Babić 2002). Voljno ili ne, svi koji se bave pitanjima pola, roda i seksualnosti su i sami često označeni kao *queer* ili feministkinje, bez obzira na to da li se tako identifikuju. Stoga je jedan od ciljeva ovog rada da istakne, kao što je urađeno u mnogim drugim studijama, da istraživanje pola, roda i seksualnosti ne znači potragu za „ženama” ili „homoseksualcima” u prošlosti (Dowson 2000a, 2000b, 2006; Jensen 2007). *Queer* perspektiva nudi mnogo više od istraživanja modernih konstrukata podložnih preispitivanju. Različita posmatranja pola i roda figurine u Dupljajskim kolicima stvorila su radikalno drugačije, ali donekle slične narative o prošlosti, koji su u velikoj meri heteronormativni.

Najpre je dat kritički istorijat istraživanja kao nacrt puta kojim će se ova studija kretati. Nakon toga, pristupio sam ikonografskoj studiji Dupljajskih kolica, nalazu bronzanog doba iz južnog Banata. Prva namera bila mi je da pokažem kako su prethodne interpretacije Dupljajskih kolica bile pod jakim uticajem klasičnog diskursa, koji je utabao stazu za modele difuzije/migracije kulturno-istorijske arheologije. Ponudivši podatke koji se direktno suprotstavljaju ovim interpretacijama, rad se nastavlja diskusijom o polnom/rodnom opredeljenju figurine u kolicima u prethodnim studijama i načinu na koji će polu/rodu biti pristupljeno u ovom radu (paradigmom više polova/rodova). Razvijenu na osnovu radova Džudit Batler (Batler 2001; Batler 2010), ovu „paradigmu” formulisao je Robert Šmit. Opšta premisa je da se broj polova/rodova ne može pretpostaviti pre analize (Schmidt 2002 160–162).

Ključno pitanje nošnje figurine i njenog pola/roda je u ovom radu preispitano u odnosu na cela kolica i delove nošnje iz bronzanog doba koji su predstavljeni na samoj figurini. Na kraju je ponuđeno tumačenje Dupljajskih kolica u kontekstu drugih figurina donjeg Podunavlja iz istog perioda.

1. *Queer* u ovom radu “ne imenuje nešto prirodno niti se odnosi na nešto određeno; svoje značenje dobija opozicionalnim odnosom sa normom. *Queer* je po definiciji štogod se kosi sa normalnim, legitimnim, dominantnim. Nema ničeg naročito na šta se obavezno odnosi “ (Halperin 1995, 62).

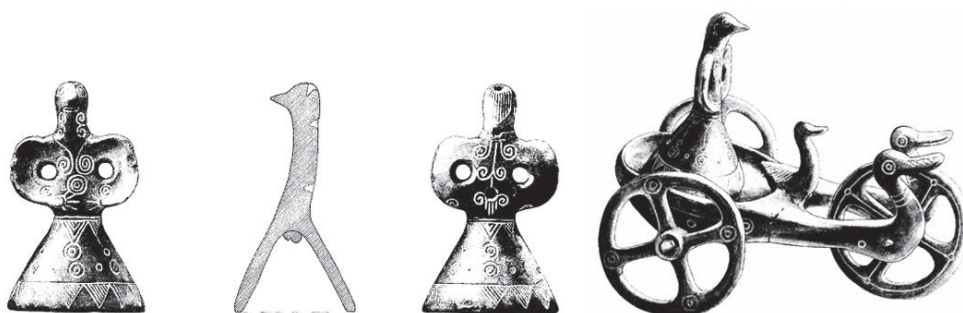
Slika 1. Prva rekonstrukcija Dupljajskih kolica, Đurađ Bošković (Petrović 1930, 29)

Dupljajska kolica se datuju u srednje bronzano doba i tradicionalno vezuju za Dubovac–Žuto Brdo–Grla Mare–Cirna kompleks inkrustovane keramike (Garašanin 1973; Garašanin 1983b). Njih čine kolica sa tri točka, figurina i predmet u vidu poklopca. Detaljan opis Dupljajskih kolica može se naći u više radova a istakao bih da, iako se obično ne pominju, postoje razlozi zbog kojih se poklopac opravdano smatra delom grupe. Još je Jozo Petrović prepoznao tragove zelenog oksida na otvoru prednjeg točka i nešto tragova na gornjem otvoru poklopca. Na osnovu ovih informacija prvu rekonstrukciju (Slika 1) dao je arhitekta i kustos Narodnog muzeja u Beogradu, Đurađ Bošković (Petrović 1930, 22–23). Njegovo je mišljenje da je poklopac bio iznad kolica, te s njima povezan pomoću bronzanih žica. Pitanje poklopca i njegovog značenja za grupu u ovom radu dalje neće biti diskutovano.

STRAST ZA KLASIČNIM: KRITIČKI ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Dupljajska kolica (Slika 2) jedna su od dvoje kolica čiji su fragmenti pronađeni početkom XX veka u selu Dupljaja u južnom Banatu, koja je potom kupio istoričar Leonard Boem. On je oba primerka rekonstruisao, a njegov sin Karl

je prodao Dupljajska kolica Narodnom muzeju u Beogradu. Nešto kasnije, ovaj pronalazak zasebno su objavili Feliks Mileker i Jozo Petrović u *Starinaru*. Petrović je do detalja opisao kolica i protumačio ih kao predstavu Apolona Belenusa, keltskog božanstva vegetacije i plodnosti (Petrović 1930). Draga Garašanin je figurinu u kolicima protumačila kao tračkog preteču Apolona odevenog u „žensku” nošnju, čiju ulogu igra neko drugo božanstvo plodnosti, najverovatnije trački Dionis. Ona je povezala figurinu i kolica sa zemljom Hiperborejaca, koji su stoga prema njenoj racionalizaciji grčkog mita locirani u Podunavlje, gde je Apolon provodio šest zimskih meseci, da bi se kasnije vratio na Delos i Delfe na kolicima koja vuku labudovi (Garašanin 1951).

Slika 2. Dupljajska kolica i figurina u njima (Garašanin 1983b, T. LXXXIII: 1, 2, 2a)

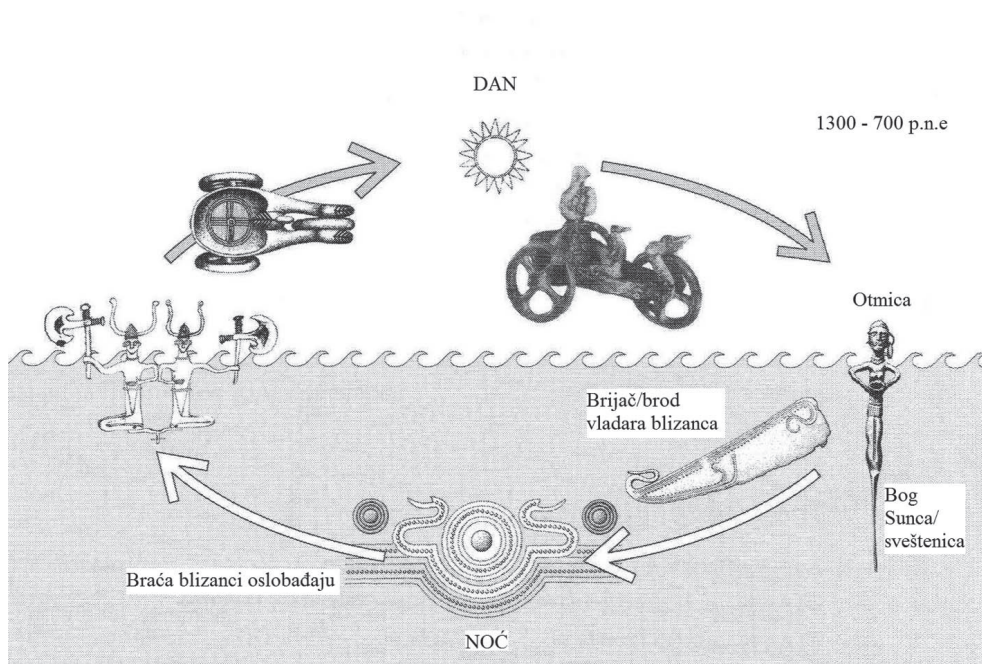
Milutin Garašanin je, takođe, u figurini iz kolica prepoznao muško božanstvo u ženskoj nošnji i smatrao tumačenje figurine kao Apolona veoma važnim (Garašanin 1983b, 531–532). Tako veliki značaj ovom tumačenju davao je „jer reflektuje dublje kulturne veze između Podunavlja i Grčke”. Tu povezanost su on i ostali istraživači videli i u drugim formama materijalne kulture (Garašanin 1973, 348). Ove veze su pokazatelj ukorenjene zavisnosti od klasičnih studija i analogija u istraživanjima bronzanog doba u tradicionalnoj kulturno-istorijskoj arheologiji. U svojoj knjizi *Antropomorfne figurine bronzanog doba na tlu Jugoslavije* (Letica 1973), Zagorka Letica je pisala da, ukoliko se prihvati tumačenje po kojem se u kolicima vidi Apolon, moraju se istaknuti dva glavna božanstva, dva različita kulta: jedan htonski i agrarni, u vezi sa boginjom plodnosti i drugi, solarni i u vezi sa muškim božanstvom. Prema njenom mišljenju, postoji nekoliko problema na koje je neophodno ukazati ako se bavi figurinama bronzanog doba srednjeg Podunavlja: a)

karakter verovanja u srednjem Podunavlju nešto pre bronzanog doba i pitanje verovanja u okolnim regionima, naročito Egeji (!); b) problem arheološkog konteksta i pitanje veze figurina i specifičnih rituala u kojima se manifestuju verovanja u srednjem Podunavlju; c) značenje ikonografske šeme figurina bronzanog doba u Podunavlju i značenje pojedinih simbola (Letica 1973, 64).

Džon Kols i Entoni Harding smatraju da je figurina ženska (Coles and Harding 1979, 408), iako je pisano da je muška. Ptice na kolicima su protumačene kao labudovi, a figurina kao Apolon i u radu Frederika Ala (Ahl 1982, 391–392). Gizela Šumaher-Mateus u svojoj *Studien zu Bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken-Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken* takođe pominje analogije sa Apolonom i Zevsom, međutim veću pažnju posvećuje informacijama o delovima nošnje u bronzanom dobu koje bi se mogle iskoristiti za istraživanje figurina. Ona je figurinu identifikovala kao mušku, a analogije za dugu suknju koju figurina nosi pronalazi u dugim kulturnim suknjama za muškarce na Mediteranu (Schumacher-Matthäus 1985, 9). Marija Gimbutas ne misli da figurina predstavlja Apolona, ali smatra kako se bez sumnje radi o verovanju u boginju (!) koja prati pokojnike na onaj svet preko voda (Gimbutas 2001, 177–178). Nikola Tasić je pisao da svi podaci o figurinama i keramičkim predmetima kulture Dubovac–Žuto Brdo, koji nisu posude, ukazuju na formiranje duhovne zajednice, *koine* (!), između istočnomediterranskog sveta i donjeg Podunavlja. Međutim, mišljenja je da je mehanizam uspostavljanja ove zajednice nejasan i da se ne mora nužno tumačiti etnički (Tasić 1974, 531–533). Entoni Harding istakao je važnost konteksta u svakom pojedinačnom slučaju kada su figurine bronzanog doba u pitanju i donekle oprezno ukazao na vezu sa predstavama ptica u kulturi polja sa urnama i minojsko-mikenskom svetom, bez olakih tumačenja kolica. Prema njegovoj oceni figurina je ženska, a ptice na kolicima mogle bi biti patke (Harding 1994, 323; Harding 2000, 324). Prvi istraživač koji je izneo tumačenje da su ptice na kolicima močvarne bio je Jozo Petrović (Petrović 1930, 22).

Iako je egejska veza isticana od strane mnogih autora, problem je u tome što je ona uvek bila zasnovana na kulturno-istorijskom difuzionističkom modelu bez ozbiljnih argumenata ili kritički istraženog materijala (Tasić 1973, 21;

Tasić 1974, 518). Egejska veza je na neki način bila samodovoljna jer se niko nije ni trudio da dovede u pitanje superiornost kultura bronzanog doba Egeje. Entoni Harding je istakao da premda nema podataka koji svedoče o razmeni i trgovini u većoj meri između centralnog Balkana i Egeje, to ne znači da nema podataka koji svedoče o kontaktima centralnog Balkana i Grčke u bronzanom dobu. On predlaže model malih centara, svaki sa svojom periferijom, koji su međusobno labavo povezani serijom interakcija i smatra da su stanovnici u dolinama Dunava, Save i Morave tokom bronzanog doba znali za moćni mikenski blok na jugu sa kojim su bili u kontaktu zahvaljujući kretanju ljudi i dobara (Harding 2003, 25–26). Međutim, u svom radu on ne testira ovu hipotezu na materijalu kojim se bavi.

Slika 3. Model Sunčeve putanje u mitu kasnog bronzanog doba, Kristijan Kristijansen i Tomas B. Larson (Kristiansen and Larrson 2005, 306)

Kristijan Kristijansen i Tomas Larson smeštaju Duplajjska kolica u rekonstrukciju mita bronzanog doba i tumače ih kao solarnu boginju (Slika 3). Smatraju da točkovi predstavljaju Sunce, a ptice labudove. Direktnom analogijom sa grčkim i indijskim mitovima (poput Drage Garašanin) oni rekonstruišu osnove religije bronzanog doba koja je usmerena na solarnu boginju, u grčkim mitovima poznatu kao Eos a u indijskim kao Uša (figurina),

i njenu braću blizance koje u grčkim mitovima predstavljaju Dioskuri a u indijskim Ašvinau (labudovi) (Kristiansen and Larrison 2005). Pozivajući na detaljniju analizu, nakon kraćeg istorijata istraživanja, tumačenja i iznošenja osnovnih problema, Rastko Vasić zaključuje da su figurina i kolica u vezi sa obožavanjem Sunca i ptica u bronzanom dobu (Vasić 2004, 158–159).

Uz izvesne razlike u tumačenju pola i roda figurine (ključno za tumačenje kolica iako se često nekritički pretpostavlja), mnogi autori su istakli vezu između Sunca i ptica u bronzanom dobu (Garašanin 1951; Harding 1994; Harding 2000; Kristiansen and Larrison 2005; Vasić 2004). Važnost pola i roda bila je u lančanom kretanju interpretacija koje su nastajale nakon različitih polnih/rodnih opredeljenja figurine. Na ovaj način stvoreni su različiti narativi o prošlosti koji nisu slučajno ukorenjeni u rekonstrukcije kulta i religije u bronzanom dobu. Na kraju ovog kratkog istorijata istraživanja, vredi napomenuti da je Jozo Petrović baveći se figurinom pisao da: „donji deo tela iznutra nema ornamenata, samo krije proporcionalno predimenzionirane muške genitalije” (Petrović 1930, 22).

LABUD I RUŽNO PAČE: DEKONSTRUKCIJA APOLONA I EOS BRONZANOG DOBA

„U našem periodu nije moguće ukazati ni na jedan veći doprinos materijalnoj kulturi evropskog porekla van egejskog područja”
(Childe 1930, 238).

Navodeći reči kojima je sir Gordon Čajld, jedan od osnivača kulturno-istorijske arheologije, opisao bronzano doba, istakao bih da se promena u materijalnoj kulturi u srpskoj arheologiji, kao i u drugim kulturno-istorijskim arheologijama objašnjava konceptima difuzije i migracije iz centara „visoke kulture” (Babić 2002; Jones 1997). Tradicionalna arheologija u Srbiji je kroz svoju istoriju dosta zavisila od klasičnih studija, stoga nije čudan afinitet prema grčkom tlu kao kolevci civilizacije u studijama praistorije. Praistorijska „umetnost” van kolevke morala je biti upoređena sa „umetnošću” kolevke, kako je kolevka u ovim radovima služila kao razmernik za faze u socio-kulturnoj evoluciji. Kao što sam Čajld piše:

„Bilo bi jednostavno budalasto reći da je skandinavska dekorativna umetnost superiornija od vavilonske ili minojske... Ne, naši preci iz bronzanog doba ne mogu se porediti sa svojim civilizovanim savremenicima na istočnom Mediteranu, već sa nazadnijim zajednicama Afrike i Melanezije danas” (Childe 1930, 239).

Zanimljivo je kako se egejska veza u bronzanom dobu posmatra kroz prizmu klasičnog, fabrikujući specifičan kolonijalni diskurs koji je pokrenuo mehanizam citiranja kojim se učvrstio u arheološkoj disciplini (videti Hamilakis 2003; Hamilakis 2007). U takvom diskursu nije pogrešno tumačiti materijalnu kulturu analogijom sa grčkim mitovima i njihovom racionalizacijom. Problem sa ovim pristupom je upotreba direktnih analogija koje su teritorijalno, hronološki i svakako socio-kulturno neosnovane. Postoji još problema sa tumačenjem figurine u kolicima kao Apolona i ptica kao labudova. U detaljnoj analizi Vojislav Vasić i Rastko Vasić dali su ozbiljne ikonografske argumente koji ukazuju na *Anseriformes* za ptice u kolicima, naročito na mužjake *Anas platyrhynchos* (Slika 4) zbog trostruke ogrlice na vratovima dve frontalne ptice (Vasić and Vasić 2000, 132–143; Vasić i Vasić 2004, 182–185).

Slika 4. Mužjak patke, Zoološki vrt u Budimpešti, fotografija autora

Prema njihovoj analizi, zaista nema argumenata za tumačenje ptica kao labudova, a tumačenje ptica u kolicima je jedan od načina na koji specifičan klasični diskurs može uticati na tumačenje bronzanog doba. Beli labudovi, u boji mermera, svakako su nekim već pomenutim istraživačima više išli uz Apolonova praistorijska kolica nego patke iz donjeg Podunavlja. Nisu labudovi ti koji prethode tumačenju figurine u kolicima kao Apolona, Eos ili Uše, već upravo suprotno. Analogije sa grčkim i indijskim mitovima bile su osnova za tumačenje grupe, a na taj način i ptica u njoj. Klasični diskurs je materijalizovao labudove od pataka u arheološkim interpretacijama Duplajaskih kolica. Labudovi su svakako iste boje kao Partenon danas. Muške genitalije figurine u kolicima su u nekim radovima poslužile da se figurina protumači grčkim mitom (*cross-dress* Apolon), u drugim se figurina smatra ženskom (Eos, Uša), dok ima i onih u kojima je ona istovremeno i muška i ženska (Garašanić 1983b, 352). Uzrok ovog paradoksa je zvučnost veze sa Apolonom i grčkim mitom, sa jedne strane, i potrebe za grčkim uticajima na balkanske kulture bronzanog doba, sa druge. Da figurina definitivno ima muške genitalije ispod odeće, potvrdilo je više autora.

Međutim, specifično određivanje „polnosti” (ovde namerno izbegavam upotrebu reči „rodnost”) odeće figurine, a stoga i određivanje roda figurine, predstavlja veliki problem. Rod je u tradicionalnoj srpskoj arheologiji nepostojeća kategorija identiteta, kako ga istraživači nikada nisu razlikovali od pola (ali videti Porčić 2010). Odeća figurine je „polno” opredeljena kao ženska zbog socio-kulturne pozadine autora koji su se bavili istraživanjem kolica, što svakako ne mora biti identično onoj koju su imali ljudi u bronzanom dobu. Način na koji se rodna značenja danas pripisuju nošnji ne mora biti identičan odevanju u bronzanom dobu i njegovim rodnim značenjima. Kada autori navode da je figurina muško u ženskoj odeći postoji procep u podacima, jer ženskom nošnjom smatraju zvonastu suknju figurine. Ne postoje podaci koji bi suknju kao odevni predmet rezervisali samo za žene u bronzanom dobu. Pol/rod figurine u kolicima mora biti istražen u odnosu na celokupnu grupu i u odnosu na nošnju bronzanog doba poznatu u arheološkom zapisu, ali i prikazanu na figurini. Tek nakon toga može uslediti tumačenje figurine.

DUPLJAJSKA KOLICA I NEVOLJA SA RODOM

Kao što je već istaknuto, pol/rod figurine u Dupljajskim kolicima bio je veoma važan za sve istraživače koji su se bavili tumačenjem ovog nalaza. Može se primetiti da su svi pomenuti istraživači različite socijalne, akademske i teorijske pozadine. Namera ove studije nije da se bavi njihovim teorijskim konceptima, ali oni su svakako uticali na navedena viđenja pola i roda, naročito pri tumačenju Dupljajskih kolica. Počecu najpre sa srpskim naučnicima koji su prvi pristupili tumačenju kolica i čija je teorijska paradigma „najstarija” u arheologiji. Treba napomenuti da ovo nije putovanje kroz vreme i istoriju arheološke teorije i pitanja roda u arheologiji (videti Gilchrist 1999), već da se u ovom, kao i u svakom drugom slučaju tumačenja moraju preispitati u kontekstu. Počevši od Jozeta Petrovića i Drage Garašanin, može se primetiti da su genitalije ispod suknje figurine odmah zapažene i figurina smatrana muškom. S druge strane kako je sam nalaz od otkrića bio i ostao poseban jer ni danas nema paralele u bronzanom dobu, morao je biti objašnjen kultom ili religijom i, kao što je prethodno kritikovano, povezan sa kolevkom civilizacije u Grčkoj. Bilo je potrebno samo pronaći mit ili priču u koju smestiti predmet. Svojim sopstvenim idejama o tome koja je odeća prikladna kom polu, bez detaljne studije odevanja u bronzanom dobu, prepoznali su dugu zvonastu suknju u figurini i smatrali je prikladnom ženskom polu. Jedini problem bile su genitalije ispod suknje, pa je tako figurina protumačena kao *cross-dress* Apolon ili Dionis, a ostatak narativa o egejskim vezama je lanac označitelja o kome je već bilo reči. Tako je figurina postala *queer*, u smislu da nije mogla biti protumačena drugačije do konceptom sakralnog. Istraživanje roda ili seksualnosti u samom početku izbegnuto je koncentrisanjem na pravi mit.

Pogrešne asocijacije *queer* sa sakralnim u prošlosti kritikovao je Bo Jensen. On smatra da se često podaci o androginosti i rodnoj neodređenosti pogrešno automatski uzimaju za dokaz sakralnog ili *queer* u arheologiji. Ovi fenomeni, naprotiv, mogu se preklapati u različitoj meri, kako osoba može pripadati bilo kojoj od ovih kategorija, ali ne mora i ostalima (Jensen 2007, 26). Kad god se pojam sakralnog primeni na moderno shvatanje pojma *queer*, sa svojom sopstvenom istorijom (Dowson 2000a, 2000b, 2006), pa onda prelepi na kontekste u prošlosti, dolazi do tipične orijentalističke heteronormativne

pozicije. Ukoliko se sakralno vezuje za polnu/rodnu neodređenost, onda se moraju priložiti ubedljivi dokazi, a ne zamagljivati neosnovanim analogijama u etnografskom zapisu, mitologiji i klasičnim studijama. Pomenuti istraživači nisu se bavili androginitom, ali primećuje se kako je njihovo mišljenje o ispravnom izgledu pripadnika jednog pola/roda, oblikovalo tumačenja koja su kružila oko nenormativnog i kako je ova nenormativnost uzeta za dokaz sakralnog. Bilo je reči o načinu na koji se ova interpretacija dalje razvijala, ali vredno je pomena još jednom i to da je interpretacija sama po sebi na neki način bila *queer*. Većina srpskih arheologa prihvatila je tumačenje kolica i figurine kao Apolona, ali nastavili su da prave analogije sa boginjom plodnosti na Mediteranu, kao da su na nalaz gledali s jednim sklopljenim okom (Garašanin 1983b, 352). Razlog zbog kojeg su neki autori kasnije tumačili figurinu kao predstavu žene zaista nije jasan. Možda je *cross-dress* Apolon za njih bio isuviše *queer*, a možda nisu ni imali informaciju (ili su sumnjali) da figurina ispod suknje ima muške genitalije, zapravo predimenzionirane, prema Jozi Petroviću.

Sledi da su svi pomenuti autori videli genitalni pol kao primarnu kategoriju telesnog identiteta. Njihova ideja o tome šta je društveno prigodno kom polu pokazuje na koji način posmatraju pol i rod i kako tiho smatraju rod kulturnom intruzijom na prazno polje biološki polnog tela. Na ovaj način rod je uslovljen polom, te se stoga diskurzivno gubi. Ovakvo posmatranje pola i roda će nas uvek odvlačiti, jer ćemo samo tražiti prisustvo ili odsustvo određenih anatomskih osobina sekundarno označenih kulturnim aparatom roda (Nordbladh and Yates 1990, 223). Kako god da je protumačena nošnja figurine, kao muška (Schumacher–Matthäus 1985, 9) ili ženska (Garašanin 1951), potrebno je detaljno obrazložiti argumente za binarizaciju materijalne kulture. Slabe analogije sa udaljenim regionima i kulturama mogu biti samo korisne za preispitivanje, ali nikada nisu dokazi *par excellence*. Egejski primeri koje koristi Gizela Šumaher-Mateus, naprotiv, pokazuju (ovim ne ciljaj na direktnu analogiju, već na podsticaj za nova pitanja) da predstava osoba u kožnim suknjama nema dovoljno da bi se omogućilo razumevanje važnosti ove nošnje, kao i to da ova nošnja nije rodno specifična i ne može se dovoditi u vezu samo sa sveštenicima (Castleden 2001, 139; Marinatos 1993, 137). Tri muške figure odevene u kožne suknje prikazane su pored drugih figura na Hagia Triada sarkofagu kako nose darove: barku i dva teleta. Kožnu suknju nosi i jedna ženska figura (Marinatos 1993, 31–32).

Tumačenje nošnje figurine u Dupljskim kolicima treba graditi u poređenju sa drugim figurinama bronzanog doba donjeg Podunavlja i drugih predmeta iz istog perioda.

Pol, rod i drugi vidovi kategorizacije su zaista nametnuti i u nekim kulturnim kontekstima pojedini aspekti tela imaju veći značaj nego drugi. Pol, muški ili ženski, ne smatra se uvek i svuda prirodnom kategorizacijom tela, niti su genitalije uvek centralni aspekt telesnog identiteta (Alberti 2005, 108). Kao što veći broj autora ističe, pol nije „prirodan“ (Alberti 2001, 2005; Butler 2001; Butler 2010; Meskell 2003; Nordbladh and Yates 1990; Perry and Joyce 2001), jer „ne postoji priroda već samo njeni efekti, naturalizacija i denaturalizacija“ (Derrida 1991, 216). Kategorije „muško“ i „žensko“ nisu vanvremenske i neistorijske, a zadržavanje razvoja dijalektike između polova na binarni način, više utvrđuje nego što destabilizuje identitete koje treba da preispitujemo, denaturalizujemo i otvaramo im mogućnost trajanja i promene (Nordbladh and Yates 1990, 223).

Telo predstavlja specifično mesto ukrštanja nekoliko različitih nerazdvojnih domena: biološkog i društvenog, kolektivnog i individualnog, strukture i činioca, uzroka i značenja, ograničenja i slobodne volje (Meskell 2000, 21). Sav ovaj „konstruktivizam“ ne znači nepostojanje genitalnog pola, već da njegovo postojanje nije uvek ključno za pojedine telesne identitete. Pol, rod i seksualnost možda i jesu na neki način povezani ali nisu identične kategorije, bar ne u svim društvima (Jensen 2009, 56). Beskrajne igre označitelja i prakse isključenja formiraju identitete i omogućavaju im da budu u stanju stalnog nastanka i procesa postajanja. Zato složenost identiteta u prošlosti možda nikada neće biti jasna u potpunosti jer su neki označitelji za nas izgubljeni na lancu označitelja, a neke prakse isključenja možda i nemaju poznate analogije. „Različiti režimi materijalizacije su postojali u prošlosti, što dovodi do pojave tela koja su življena i iskušena na načine koji su nam potpuno nepoznati“ (Thomas 2007, 218). Istovremeni primeri iz bronzanog doba Egeje nam ukazuju na to kako genitalni pol nije uvek smatran prirodnom kategorizacijom. Figurine od slonovače prikazuju normalno telo žitelja Knososa, bespolno, nago i u obliku peščanika. Odeća i grudi fajansnih figurina su kulturna razrada tog „normalnog“ tela. Ideja „normalnog“ tela na Knososu je bespolno telo. Fizičke polne karakteristike pojavljuju se samo sa pojavom onoga što bismo mi nazvali

kulturnim označiteljima, kao što je odeća. Drugim rečima, grudi su na ovim predstavama kulturna razrada kulturne ideje o prirodnom telu (Alberti 2005, 117–118). Treba rasplesti „prirodno” od normalnog i idealnog (Jensen 2009, 62). Naše ideje prirodnog i normalnog ne moraju automatski biti one koje su imali ljudi u prošlosti. Da specifične telesne „poruke postaju naturalizovane kroz propise odevanja” u bronzanom dobu na teritoriji Danske, piše Mari Luiz Stig Serensen, koja je uočila jasne razlike između muške i ženske nošnje, sa dva tipa kostima za žene i samo jednim za muškarce. Razlika između ženskih nošnji dodatno je bila pojačana delovima nošnje za glavu i složenim frizurama. Prema njenom mišljenju, različiti ženski kostimi pokazivali su položaj žena u odnosu na muškarce (Sørensen 1991, 122–127).

„Arheologija je zavedena Fukoovim idejama kontrole, gde se odnosi moći mapiraju na telu kao na površini koja se onda može analizirati kao forum za izlaganje” (Meskell 1998, 141; Meskell 2000, 16–17). Šta više, identitetske slike i uloge nisu kostimi koje neko na sebe „navlači” (Sørensen 1997, 93). Rod nije nešto što izvučemo iz ormara, njime paradiramo i vratimo noću (Butler 1993). Mari Luis Stig Sorensen i sama upozorava da „način na koji se konstruiše značenje kostima nije samo zavistan od gore navedenog načela predmeta i njihovih asocijacija već i od veze koja se uspostavlja između predmeta i tela” (Sørensen 1997, 101). Potrebno je kontekstualno ispitati način na koji se samo telo formira i materijalizuje, ne samo kako se društveno odeva. Rečima Džudit Batler „To ne znači da je materijalnost tela jednostavno i isključivo učinak jezika koji se može svesti na skup označitelja. Takva distinkcija previđa materijalnost samog označitelja. Uz to, takvo gledište ne uspeva da razume materijalnost kao ono što je od samog početka skopčano sa označavanjem; nije lako održavati tu nerazlučnost materijalnosti i označavanja” (Batler 2001, 49). Za arheologe ovo naročito nije lako jer se čini da u iščitavanju tela i dalje dominira ideja čitanja sa površine bez značenja i da se sa svakim čitanjem samo skidaju slojevi označitelja u pokušaju da se pronađe transcendentni označeni, *trag* tela na beskrajnom lancu (videti Derrida 1976). Prema idejama koje su izneli Žak Derida i Džudit Batler, skidanjem ovih slojeva značenja ostaće se bez ičega za skidanje i bez željenog tela, našeg željenog *traga*. Jezgro je stoga iluzija i nije materija; *trag* se ne može uhvatiti i jedino što nam preostaje jeste materijalnost tela. Supplement je uvek supplement suplementa. Ukoliko neko nastoji da se vrati od suplementa

izvoru, mora prihvatiti da je suplement i na izvoru (Derrida 1976, 303–304). Telo je jednostavno neshvatljivo pre označavanja u smislu da telo van kulture i jezika nema materijalnost. Džulijan Tomas smatra da je „suština problema u tome da dokle god prihvatamo da je priroda tela fiksirana u biologiji i da je karakter njegove materijalnosti neupitan, nema drugog do zadržavanja dualizma um/telo” (Thomas 2007, 214). Ovo ne znači poricanje korporalnosti tela. Korporalno je stoga kao „suplementarnost, koja je ništa, ni prisustvo ni odsustvo, ni supstanca ni esencija čoveka. Ona je upravo igra prisustva i odsustva, početak ove igre koju ne može savladati ni jedan metafizički ili ontološki koncept” (Derrida 1976, 244). Značaj korporalnosti i njena pojava, takođe, nikada nije mimo označavanja. Korporalno se može razumeti kao suplementarnost samo putem primera svojih efekata (Derrida 1976, 266), koji opet nikada nisu van igre kulture, jezika i istorije. Traganje za značenjem duž lanca označitelja i razmišljanje o skopčanosti i nerazlučnosti materijalnosti i označavanja nije lako, a ipak Duplajska kolica nude zanimljivu mrežu telesnih metafora za čitanje. Naročitu pažnju treba posvetiti hibridizmu ljudskog i životinjskog u figurini i vezi figurine sa kolicima. Treba se koncentrisati na kontekstualne detalje u rekonstrukciji mogućih specifičnosti relacionih kosmologija koje uključuju ljude, životinje i druga ne-ljudska bića za sve ovakve hibridne predstave (Borić 2007, 92). Pre problematizovanja životinjske glave figurine, korisnije je podvući simboličku vezu dve frontalne ptice na kolicima i same figurine potpuno drugačijom linijom misli. Figurina se obično dovodi u vezu sa pticama postavljenim napred zbog svoje glave.

Nastojacu da izbegnem upravo ovaj pristup u tumačenju, s obzirom da ne postoje slaganja oko tumačenja glave, odnosno toga kojoj životinjskoj vrsti se može pripisati (Vasić i Vasić 2004, 185). Pre bih pratio drugačiji pristup, najpre napominjući da su dve frontalne ptice mužjaci (!) pataka (trostruka ogrlica *Anas platyrhynchos*) prema Vojislavu Vasiću i Rastku Vasiću (Vasić i Vasić 2004, 182–184), zatim i da figurina u kolicima ima muške genitalije ispod suknje. Stoga postoji snažna polna (dis)asocijacija dve frontalne ptice kolica i figurine u kolicima. Genitalije nikada nisu samo prirodni delovi tela, kao ni oni drugi. Njihova materijalnost je uvek oblikovana metaforama, značenjima i označavanjem od početka. Značenja koja savremeno društvo pripisuje genitalnom polu ne mogu se nekritički preslikati na prošlost. Delovi tela nikada nisu samo delovi tela. Koliko god se činilo privlačnim povezati muški pol frontalnih pataka, odnosno

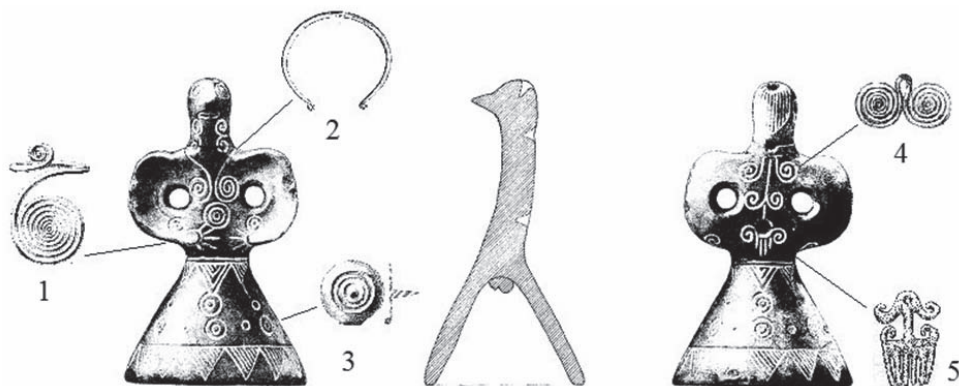
njihove predstave koje su u skladu sa izgledom mužjaka pataka u sezoni parenja (Vasić i Vasić 2004, 184) i genitalija ispod suknje figurine, kao označitelja muževnosti i muškosti, ne treba zaboraviti na detalje. Znaci su opasni, simboli još više s obzirom da arheolozi često nastoje da ih tumače asocijativno (verovatno posledica razmišljanja kroz analogije). Međutim, oni mogu biti disasocijativni koliko i asocijativni, a metaforička moć simbola nije uvek u asocijaciji. Studije Dupljajskih kolica nikada nisu obraćale veliku pažnju na detalje, te stoga ne treba zanemariti treću patku na kolicima. Treća ptica takođe pripada *Anatinae*, ali ona je dva puta manja i nema trostruku ogrlicu karakterističnu za mužjake *Anas platyrhynchos* (Vasić i Vasić 2004, 183). Vojislav Vasić i Rastko Vasić tako ne misle, ali izgled glave treće ptice zaista donekle liči na glavu figurine u kolicima. Glava figurine je zapravo ljudsko-životinjski hibrid budući da ima oči, uši, usta i kosu, ali i kljun kao ptica, doduše sa nozdrvama ispod kljuna na mestu gde bi se nozdrve očekivale kod ljudi. Stoga se treća patka možda može protumačiti kao ženka, te tako veza prednja dva mužjaka pataka na kolicima i figurine nije direktna. Ženka patke je najbliža figurini prema poziciji na kolicima, a i prema izgledu glave, ali šta onda sa skrivenim genitalijama figurine? Zanimljiv je podatak da penis kod mužjaka ptica nije vidljiv deo tela.

Ovde disasocijacija ulazi u igru, jer su skrivene predimenzionirane genitalije figurine zapravo u direktnoj suprotnosti muževnosti prednje dve patke. Genitalije ispod suknje nisu ništa drugo do svoj sopstveni *trag* (videti Derrida 1976), a figurina je na neki način povezana sa trećom pticom, verovatno ženkom patke. Genitalije su u isto vreme prisutne i odsutne, figurina ih ima, a u isto vreme one su skrivene od pogleda, tačnije pokrivena su odećom. Ovde još jedna disasocijacija čini figurinu *queer*, jer ona svakako nije ista kao ženka patke, već je pre u igri prisustva/odsustva muškosti/ženskosti. Ne treba zaboraviti da figurina, takođe, pokazuje znake ljudsko-životinjske hibridnosti, a na taj način još jednom je naglašen njen *queer* izgled. Hibridna glava možda predstavlja masku koja upućuje na to da je telesna metamorfoza (promena perspektive preuzimanjem nove telesne forme) to što omogućuje komunikaciju i prelaz između različitih oblika postojanja (Borić 2007, 98). Stoga se muškost/ženskost figurine u Dupljajskim kolicima može istražiti i na druge načine osim nekritičkim rodnim opredeljenjem nošnje u bronzanom dobu. Međutim, kako je izgled direktno vizuelno iskustvo koje omogućava simultanu komunikaciju

sa nedefinisanom ciljnom grupom koja je u uskoj vezi sa individuom (Sørensen 1991, 95), u nastavku teksta nošnji figurine u kolicima pristupiću s idejom da artefakti direktno omogućavaju specifične načine postojanja (centralna tačka teorije učesnik/mreža-ANT) (Jensen 2009, 43). Namera mi je da ispitam da li i na koji način nošnja i drugi oblici materijalne kulture mogu biti korišćeni za nehirurške telesne intervencije u performativnosti pola/roda i prelaska između različitih oblika postojanja.

CROSS-DRESSING FIGURINE DUPLJAJSKIH KOLICA

Nošnja figurine u Dupljajskim kolicima bila je neizmerno važna za tumačenje kolica od samog početka. Nošnja je tumačena kao ženska (Garašanin 1951; Letica 1973) ili muška (Schumacher–Matthäus 1985), ali je retko kontekstualno izučavana i rodno opredeljivanje (odnosno „polno” u ovom slučaju) nošnje, često je bez ozbiljnih argumenata ili diskusije. Oni koji su nošnju figurine tumačili kao žensku, to su činili kroz poređenje sa drugim figurinama bez potrage za predstavljenim delovima nošnje u različitim kontekstima. Oni koji su nošnju smatrali muškom, to su činili smatrajući da je figurina muška zbog muških genitalija ispod suknje. Stoga je u narednim redovima moj cilj izučavanje nošnje figurine na osnovu rezultata ranijih istraživača, ali i da ponudim nove podatke i analizu nošnje. Nakit prikazan na figurini pripada kategoriji ukrasa za telo i delova nošnje, a može se prepoznati i u arheološkom materijalu bronzanog doba (Slika 5).

Slika 5: 1. Štitnik za šake – *Handschutzspiralen* (Benac 1983, T. LXXXV: 4) 2. „Torkves” – *Osenhalsring* (Benac 1983, T. LXVII: 10) 3. Medaljjon (Garašanin 1983a, T. LXXV: 7) 4. Naočarasti privezak – *Brillenspiralanhänger* (Benac 1983, T. LV: 2) 5. Privezak u obliku češlja (Bándi 1984, Tafel LXXVII: 5)

Oko vrata figurine predstavljena je okovratna ogrlica ili „torkves“ tipa *Osenhalsring* (Letica 1973, 57; Schumacher–Matthäus 1985, 133) i Ernst Šprokhof pronalazi analogije u ostavi kulture polja sa urnama *Grölpa* u Tiringiji. Slične primerke je Stiven Foltni prepoznao i u ostavi *Blatnica* u Slovačkoj iz ranog halštata (Letica 1973, 57). Te ogrlice nisu usko vezane za određen pol/rod, ali je za ovo istraživanje važno da su predstavljene na nekoliko ženskih figurina Dubovac–Žuto Brdo–Grla Mare–Cirna kulture donjeg Podunavlja.

Nakit na leđima figurine svrstava se u priveske i među njima je nekoliko tipova identifikovano u materijalu bronzanog doba, kao u slučaju ogrlice za vrat. Zagorka Letica smatra da spiralni privesci prepoznati na figurini iz Dupljajskih kolica i na drugim figurinama bronzanog doba Podunavlja, nemaju poznate analogije u metalnim nalazima i da je njihova identifikacija otvoreno pitanje (Letica 1973, 57). Međutim, sudeći prema njihovoj formi i poziciji na leđima figurine, spuštajući se od temena nadole, ovi privesci se mogu identifikovati kao tip naočarastih privezaka *Brillenspiralanhänger* koji je dosta čest tokom bronzanog doba. Ovaj tip sreće se na nekropoli u Mokrinu kao deo ukrasa za glavu pohranjen u vidu grobnog priloga ili ličnog nakita u grobovima sa pokojnicima ženskog pola (Grobovi br.: 39, 53, 58, 64, 69, 84, 89, 90, 109, 140, 182, 200, 227, 229, 246, 261, 266), ali u nekima i onih muškog pola (Grobovi br.: 16, 42, 57, 85, 91, 145, 187) prema osteološkoj determinaciji (Girić 1971). Njihova distribucija i osteološki pol pokojnika sa kojima su pohranjeni, ukazuju na to da su ih mahom nosile odrasle ženske osobe, kako se u slučajevima kada su pronađeni u muškim grobovima obično ne nalaze u predelu glave gde se očekuju. U nekim muškim grobovima zaista su pronađeni iza leđa pokojnika, što ukazuje na to da su u određenim slučajevima iste mogli nositi muškarci na način na koji su ih nosile žene. Elizabeth Rega smatra da su u neke grobove mogli dospeti kao dar žena koje su oplakivale pokojnika (Girić 1971; Rega 2000, 245). Šest kalibrisanih radiokarbonskih datuma poznato je za mokrinsku nekropolu u rasponu od 2086. do 1807. godine p. n. e (O’Shea 1996, 58). Ovi privesci poznati su i u *Vatya* kulturi (Bóna 1975, 49; Kovacs 1984a, 222), kulturi transdanubijske inkrustovane keramike (Bándi 1984: 272) i među *Koszider* bronzom (Kovacs 1984b, Tafel XCVIII). Na nekropoli *Dunaújváros*, *Vatya* kulture srednjeg bronzanog doba pronađeni su u grobovima sa nakitom koji se obično povezuje sa ženskim individuama (Bóna 1975, 52–55). Takođe,

poznati su i u ostavama kao što je *Százhalombatta I* (Bóna 1975, 70–71), zajedno sa drugim nakitom, ali i sekirama. Srednje bronzano doba regiona sa određenim regionalnim razlikama traje od 1950. do oko 1600. godine p. n. e prema novim kalibrisanim radiokarbonskim datumima (Sørensen and Rebay–Salisbury 2008, 52). Ovi naočarasti privesci poznati su i u ženskim grobovima *Hügelgräber* kulture „Fulda-Vera“ grupe (Harding 2000, 375), ali se ovde nose kao ukrasi za odeću, a ne kao nakit koji je deo nošnje za glavu.

Pored naočarastih privezaka, na leđima figurine prikazan je i jedan privezak u obliku češlja. Ovi privesci u obliku češlja veoma su retki među metalnim nalazima bronzanog doba (Letica 1973, 58). Predstavljeni su i na figurini sa lokaliteta Odžaci I i na jednoj iz južne Mađarske (Schumacher–Matthäus 1985, Tafel 2: 2a, Tafel 1: 2a, 2b). Mogu se naći među bronzanim nalazima kulture transdanubijske inkrustovane keramike (Bándi 1984, 271–272, Tafel LXXVII: 1,5), kao i u ostavama *Nagyhangos* (Bóna 1975, Tafel 270: 2) i *Balatonhídvég* (Bóna 1975, Tafel 271: 10). U ovim ostavama pronađeni su zajedno sa srcolikim/lunulastim privescima *Koszider* bronzne (Bóna 1975) koji su prikazani na donjopodunavskim ženskim figurinama (Kristiansen and Larsson 2005, 146–151; Letica 1973; Schumacher–Matthäus 1985). Poznati su i u grobovima sa ženskim individuama, kao na nekropoli Kaluđerske livade, grobovi 84 i 33 (Petrović 2006, 30, 75). U prethodnim studijama već je istaknuto da ovi nalazi čine specifičan tip ženskog kostima (Kristiansen and Larsson 2005, 146–151; Letica 1973; Schumacher–Matthäus 1985), a ranije pomenuti privezak u obliku češlja se takođe može tumačiti kao deo ženske nošnje, prema trenutno dostupnim podacima. Privezak u obliku češlja predstavljen je kao deo kompozitnog nakita na leđima figurine zajedno sa naočarastim privescima. Ovaj kompozitni nakit bio je deo ženskog kostima, a sudeći prema poziciji na leđima figurine, spuštajući se od glave nadole, može se pretpostaviti da je privezak u obliku češlja verovatno bio funkcionalan (N.B: urezane linije na poledini glave figurine verovatno su predstava kose ili marame). Treba napomenuti da je ovde privezak u obliku češlja povezan sa ženskim individuama jer se pronalazi zajedno sa ženskim nakitom i u kontekstu figurine javlja se sa naočarastim privescima koje, takođe nose žene. Međutim, „Kneževski grob“ na lokalitetu *Seddin* pokazuje da su češljeve, naravno, koristili i muškarci (Harding 2007, 141–142).

Na rukama figurine mogu se prepoznati dve spiralne narukvice, ali ih je teško identifikovati u materijalu bronzanog doba. Osnovni problem je reprezentacija, odnosno jesu li ovo „narukvice sa spiralnim diskovima“ – *Spiralscheibenarmringen* (Schumacher–Matthäus 1985, 19), “narukvice“ – *Armschmucken* (Schumacher–Matthäus 1985, 133) ili možda štitnici za ruke – *Handschutzspiralen*? Obe predstavljene spiralne narukvice poprilično su velike u poređenju sa drugim nakitom čije realne dimenzije odgovaraju proporcijama figurine. Može se zaključiti da je namera bila da se figurina izradi „realistično“ bar kada su proporcije tela i nakita na njemu u pitanju i da spiralne narukvice nisu predimenzionirane. Spiralna narukvica na desnoj ruci može se zaista identifikovati kao štitnik za ruke kako ima istu formu, sa dve spirale, jednom manjom i jednom većom. Ovakvi štitnici za ruke poznati su u ostavama zajedno sa mačevima i sekirama: *Apa, Kővargara, Várgede I, Szeghalom–Károlyderék, Stomfa, Ópálos, Szarvaszó, Studenica, Kosziderpadlás III, Mezőberény* (Mozsolics 1967, 73–74). Poznata su dva tipa – jedan je sa prstenom savijenim iznutra kako bi se nosio na zglobu, dok spirale funkcionišu kao zaštita za šake, a drugi ima prsten u položaju pogodnom za zaštitu gornjeg dela ruke. Kako su spiralni štitnici za lakat velikih dimenzija i verovatno pogodni za muške ruke, Kristijan Kristijansen smatra da im je funkcija zaista zaštitna. Na njima postoje tragovi upotrebe i oštećenja, a obične spiralne narukvice uvek se formiraju prema donjem delu ruke i šire ka gornjem delu (Kristiansen 2002, 326). Sudeći prema poziciji predstavljenih spiralnih narukvica na rukama figurine, može se zaključiti da nisu na laktovima, već na donjim delovima ruku sa narukvicom oko zgloba. Prema tome, mogu se identifikovati kao štitnici za šake – *Handschutzspiralen*, a ne za lakat. U ovom slučaju oni se ne nalaze u kontekstu ratničkog tela, što ukazuje na različita značenja predmeta u različitim kontekstima jer iako se neka značenja čine podvučenim i nepromenljivim, i dalje su stvar društvenog pregovora. Ponovo je muškost, koja se obično vezuje za telo ratnika u bronzanom dobu, prisutna i odsutna, *trag* kao skrivene genitalije. Spiralna narukvica na levoj ruci figurine ne može se identifikovati na isti način kao ona na desnoj jer sudeći prema dimenzijama predstavljenog diska ne može biti štitnik za šake – *Handschutzspiral*.

Na donjem delu figurine prepoznati su medaljoni, preciznije na površini zvonaste suknje sa prednje i zadnje strane (Schumacher–Matthäus 1985, 133).

Ovi medaljoni su uobičajan oblik nošnje u bronzanom dobu, a predstavljeni na figurini iz Dupljajskih kolica imaju najbliže analogije u vatinskoj kulturi, npr. ostava *Lovas* (Garašanin 1983a, 508). Javljaju se i u ženskim grobovima *Hügelgräber* kulture kao deo „Fulda-Vera“ grupe (Harding 2000, 375).

Jedan predstavljeni deo nošnje figurinene pominje se u prethodnim analizama Dupljajskih kolica. U pitanju je ogrlica koja se završava duplim spiralama, prikazana iznad ogrlice tipa *Osenhlasring* o kojoj je bilo reči. Ovu predstavu nisam mogao da identifikujem među metalnim nalazima bronzanog doba, a najbliža analogija joj je zlatna narukvica sa istim krajevima u vidu dve spirale iz ostave *Biharkeresztes*, kasnog bronzanog doba (Kemenczei 2003, 173).

Delovi nošnje prikazani na figurini iz Dupljajskih kolica mogu se identifikovati među metalnim nalazima bronzanog doba kao karakteristični za žene, osim štitnika za šake koje koriste ratnici, za koje se obično smatra da su muškarci u bronzanom dobu. Može se reći da nošnja figurine nije niti ženska (Garašanin 1951; Letica 1973), niti muška (Schumacher–Matthäus 1985) kako se ranije smatralo. Nošnja figurine ne može se pripisati nijednom polu/rodu pre smeštanja na telo figurine muških genitalija i pre smeštanja figurine u kontekst kolica. Kompleksna telesnost u ovom slučaju može se razumeti samo kroz prizmu više materijalnih činilaca koji omogućavaju specifičan način ponašanja i postojanja. Na ovaj način mogu se prepoznati telesna iskustva u bronzanom dobu u potpunosti drugačija od onih koja su nama poznata. Ne treba smeštati figurinu u kolicima u kategorije kao što su muško, žensko ili *cross-dress* Apolon, bar ne pre nego što se razjasni šta to znači biti žena ili muškarac u bronzanom dobu i šta znači prelaziti između ovih kategorija. Ljudi sa predmetima su uvek istorijski konstrukti, dok su subjekti uvek ljudi sa predmetima (Jensen 2009, 44). Sve druge do sada poznate figurine bronzanog doba donjeg Podunavlja, po svemu sudeći, a najviše prema delovima na njima prikazane nošnje i predstavljenih grudi, jesu ženske individue (Letica 1973; Schumacher–Matthäus 1985). U starijim radovima je istaknuto (Филипов 1976), ali i novi podaci samo potvrđuju to da se figurine uglavnom javljaju u grobovima sa kremiranim ostacima pokojnika položenim u urne (Marinković 2008, 26–27; Palincaş 2010, 74). Sudeći prema načinu izrade, formi i tipovima, sve figurine uključujući i one iz dvoje kolica, dupljajskih i vršaćkih, pripadaju istoj grupi.

Ključna osobina ovih figurina je izražena ženskost. Ukoliko prihvatimo da su ove figurine predstava određene grupe ljudi, kako nisu pronađene u svim grobovima, možemo zagovarati to da genitalni pol, onako kako ga mi danas vidimo, nije bio primaran za polno/rodnu kategorizaciju. Alberti je već predložio isto za minojsko društvo bronzanog doba (Alberti 2001, 2005), a u nekim društvima pol/rod, takođe, može biti označen vezama s natprirodnim, prvenstvom određene vrste posla, temperamentom i liminalnim iskustvima (Hollimon 2000, 181; Hollimon 2001, 128-129; Prine 2000). Kako nam još uvek nedostaje dovoljno podataka o osteološkom polu pokojnika sahranjenih na nekropolama Dubovac–Žuto Brdo–Grla Mare–Cirna kulture ne može se reći ništa više o vezi između figurina i pokojnika. Neki autori smatraju da su ove figurine predstave sveštenica kulta plodnosti u bronzanom dobu donjeg Podunavlja (Kristiansen and Larsson 2005, 150). Ipak, činjenica da pomenute figurine nisu čest nalaz i da su detaljno ukrašene, čak i činjenica da su deo funerarnog rituala jer su pronalazene u grobovima, ne znači da su predstava sveštenica ili slično. Ništa u vezi sa njihovom nošnjom ne ukazuje na kultne kontekste u smislu da se nošnja na njima ni po čemu ne izdvaja u odnosu na poznate primere u metalnim nalazima, bar ne u donjem Podunavlju, a ponuđene su i minojske analogije za delove nošnje i simbole na figurinama (Kristiansen and Larsson 2005, 149–150). Problem sa ovim analogijama je i dalje način kontakta između donjeg Podunavlja i Egeje (videti Harding 2003). Za sada, minojske analogije sa ovim materijalom treba isključiti, bar pre sveobuhvatne studije kontakata između pomenutih regiona. Ukoliko je zaista neophodna iole smisljena analogija sa egejskim područjem za Duplajska kolica, onda je to pre „Princ sa ljiljanima“ zbog, takođe, rodne neodređenosti (Hitchcock 2000). Kao što je rečeno, rodna transgresija, neodređenost i *queer* nisu uvek znak religijske specijalnosti (Jensen 2007), iako u nekim slučajevima mogu biti (Schmidt 2000; Schmidt 2002).

ZAKLJUČAK

Pol/rod figurine u Duplajskim kolicima treba razumeti u kontekstu drugih figurina donjeg Podunavlja. Ženskost je jedan aspekt njihovog izgleda. Kako onda telo figurine sa muškim genitalijama u Duplajskim kolicima može biti feminino i da li je uopšte feminino? Kako se postiže, odigrava i izvodi

ženskost? Ako genitalni pol nije ključna telesna kategorija i ne određuje rodnu pripadnost pomenutoj grupi, zašto je onda prikazan na figurini u kolicima?

Nošenje korseta, na primer, stvara privremenu modifikaciju figure, ali potencijalno i trajno oblikovanje figure, a u nekim krugovima je ovo praksa telesne modifikacije i muškaraca i žena. U pitanju je nehirurški način feminiziranja tela stvaranjem forme peščanika (Pitts 2003, 97). Figurina u Dupljajskim kolicima i njena nošnja pokazuju kako su nehirurški načini za feminiziranje tela bili poznati i u bronzanom dobu donjeg Podunavlja. Nega tela i telesna estetika bili su važan deo života u bronzanom dobu kao što Pol Trahern pokazuje u svom istraživanju ratničke lepote (Treherne 1995). Privezak u formi češlja figurine u Dupljajskim kolicima korišćen je u telesnoj estetici na isti način kao pincete i briači koje su u nezi tela koristili pripadnici ratničke elite bronzanog doba. Postoje mišljenja da namerno maskiranje pola u procesu odevanja i postajanja drugim samo pojačava i fiksira polne karakteristike. Izdvajanjem iz kategorija „reproduktivni muškarac“ ili „reproduktivna žena“, ljudi se ujedno i ne izdvajaju i iz kategorija „muško“ i „žensko“ i ne postaju drugim polom, jer fiziološki i dalje mogu izgledati kao muškarci ili žene (Sofaer 2006, 95). Potpuno otuđenje je, u stvari, potpuno priznavanje sopstva (Derrida 1976, 295). Međutim, postavlja se pitanje koliko muško neki muškarci i koliko žensko neke žene izgledaju čak i bez telesnog tretmana? Kriterijumi muškosti i ženskosti nisu univerzalni.

Ovo maskiranje pola je u Dupljajskim kolicima pojačano putem hibridnosti ljudsko/životinjske glave figurine i kolica sa dva frontalna mužjaka i iza njih jednom ženkom patke. Regulatorni obrazac pola/roda u društvu održava se kroz društveni performans kao set ponovljenih činova koji se, takođe, može transformisati putem mimikrije, satire, *drag*-a, preuveličavanja itd. (Batler 2001, 157–178). Ovde je polna/rodna transgresija (?) izražena ne samo pticama različitog pola i nošnjom koja se vezuje za žene (ovde na muškom telu), već i nošenjem ratničkog oklopa. Srednje bronzano doba je, pored ostalog, period formalizovanijih sukoba između različitih grupa sa pojačanom efikasnošću i vidljivošću ratnika (Harding 2007, 94). Ipak, ovde se štitnici za šake ne javljaju u kontekstu ratničkog tela. Jesu li oni *drag* praksa i *trag* muškosti (kao genitalije) ili su deo polne/rodne hibridnosti figurine?

Kako ženskost, tako i muškost figurine materijalizovani su hibridnom telesnošću ne samo transgresijom i igrom pola/roda, već i ljudsko/životinjskim hibridizmom. Ptice (patke?) bile su veoma važan simbol u srednjem i kasnom bronzanom dobu poznat na predmetima od bronzе (Kemenczei 2003, 171–172): nožni oklop – “knemide” (Rinyaszentkirály), privesci (Debrecen–Fancsika, Ópályi, Kisterenye), ukrasni predmeti nepoznate funkcije (Nagydém, Sáraszadány), sekire (Pácyn IV), krajevi rude kočija (Zsujta), pojasne ploče (Vajdácška), vedrice (Hajdúböszörmény). Takođe, poznate su i ornitomorfne posude u grobovima Dubovac–Žuto–Brdo Grla Mare–Cirna kulture (Филипов 1976; Vasić and Vasić 2000, 134–136), a neki tipovi posuda poznati su i u kulturi transdanubijske inkrustovane keramike (Bándi 1984, 273) i *Füzesabony* kulture (Szathmári 2003, 157). Ne smatram da ljudsko/životinjski hibridizam u vezi sa predstavama ptica i pataka u kolicima ima isključivo kultno značenje. Figurina u Dupljajskim kolicima je jedina poznata donjopodunavska figurina bronzanog doba muških genitalija, odevena kao druge (ženske) figurine, a ne slučajno i sa glavom ljudsko/životinjskog hibrida. Ovo skrivanje lica i ličnosti samo pojačava pripadnost istoj grupi figurina, što ukazuje da individue rođene sa muškim genitalijama mogu pripadati istom polu/rodu kao i one rođene sa ženskim genitalijama u donjem Podunavlju tokom srednjeg bronzanog doba. Razlike nisu nešto s čime se ljudi rađaju, bar ne samo to, pre su materijalizovane od samog početka, kako je materijalnost skopčana sa označavanjem, isključivanjem i normativnošću. Nona Palinkaš, analizirajući figurine Dubovac–Žuto Brdo–Grla Mare–Cirna kulture, smatra da se radi o re-konfiguraciji telesne anatomije. Granica ljudskog i životinjskog je često zamagljena (Palincaş 2010), kao u slučaju čoveka-ptice i ptice-čoveka (Reich 2005). Hibridnost figurine i predstave pataka ukazuju na to da se korporalnost ljudskog tela gradila i prema korporalnosti životinjskog (ptičjeg). Možda je ova labava granica ljudskosti i animalnosti uzrok skrivanja genitalija, a ujedno i potreba da se prikažu, kako je pomenuto da genitalije kod mužjaka pataka nisu vidljive. Celokupan broj do sada poznatih figurina ukazuje na to da je ženskost bila ključna ideja iza njih, ženskost koja nije rezervisana samo za ženska tela, već ona koja može postati manipulacijom tela, negom i nehirurškim intervencijama. Ovo istraživanje nastojalo je da pokaže kako specifični diskursi mogu materijalizovati (npr. labudove iz pataka) i učiniti *queer* materijalnu kulturu u prošlosti upisivanjem polno/rodnih odnosa iz sadašnjosti. *Queer*

je pojam koji u arheologiji ne preispituje samo heteronormativnost discipline već i liminalnost, normativnost i razlike u prošlosti. Ukoliko nastojimo da produbimo znanja o polno/rodnim regulatornim sistemima i telesnim identitetima u bronzanom dobu donjeg Podunavlja, moramo prestati sa pretpostavljanjem, odnosno upisivanjem unapred broja polova/rodova i nastaviti ovu temu izučavanjem “tela koje jeste” (videti Jensen 2009; Sofaer 2006). Samo sa novim i detaljnijim podacima o sahranama tokom srednjeg i kasnog bronzanog doba donjeg Podunavlja moći ćemo da istražimo da li je i pol/rod sahranjenih individua takođe zavisio od genitalija kao primarne kategorije telesnosti ili ne.

Zahvalnost - Veliko mi je zadovoljstvo da izrazim svoju zahvalnost Staši Babić i Bo Jensenu na čitanju i komentarima originalne verzije rada koji je u vidu predavanja prezentovan na sekciji “When matter meets theory: the entanglement material culture and queer theory” (organizatori: Bo Jensen i Marjolijn Kok) u okviru “The 16th Annual Meeting of European Association of Archaeologists” u Hagu 2010, kao i Vener Gren fondaciji, koja je omogućila izlaganje ovog rada na konferenciji.

LITERATURA

- Ahl, M. Frederick. 1982. Amber, Avallon, and Apollo's Singing Swan. *The American Journal of Philology* 103(4): 373–411.
- Alberti, Benjamin. 2001. Faience Goddesses and Ivory Bull-Leapers: The Aesthetics of Sexual Difference at Late Bronze Age Knossos. *World Archaeology* 33(2): 189–205.
- Alberti, Benjamin. 2005. „Bodies in Prehistory: Beyond the Sex/Gender Split“. u *Global Archaeological Theory: Contextual Voices and Contemporary Thoughts*, ur. Pedro Paulo A. Funari, Andrés Zarankin and Emily Stovel, 107–120. London: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Babić, Staša. 2002. „Still innocent after all these years?—Sketches for a social history of archaeology in Serbia“. U *Archaeologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/ Archaeologies of Europe: History, Methods and Theories, Tubinger Archaeologische Taschenbucher, Band 3*, ur. Peter F. Biehl, Alexander Gramsch und Arkadiusz Marciniak, 309–322. Berlin: Waxmann.

- Bándi, Gábor. 1984. „Die Kultur der Inkrustierten Keramik“. U *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, red. Nikola Tasić, 267–282. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Benac, Alojz. (ur.) 1983. *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV: Bronzано doba*. Sarajevo: Svjetlost.
- Bóna, István. 1975. *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und Ihre Südöstlichen Beziehungen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Borić, Dušan. 2007. „Images of Animality: Hybrid Bodies and Mimesis in Early Prehistoric Art“. U *Material Beginnings: A Global Prehistory of Figurative Representation*, ur. Colin Renfrew and Iain Morley, 89–105. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research.
- Borić, Dušan and John Robb. 2008. „Body Theory in Archaeology“. U *Past Bodies—Body Centered Research in Archaeology*, ur. Dušan Borić and John Robb, 1–7. Oxford: Oxbow Books.
- Batler, Džudit. 2001. *Tela koja nešto znače, o diskurzivnim granicama „pola“*. Beograd: Samizdat B92.
- Batler, Džudit. 2010. *Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos.
- Castleden, Rodney. 2001. *Minoans: Life in Bronze Age Crete*. London and New York: Routledge.
- Childe, Vere Gordon. 1930. *The Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coles, John M. and Anthony Harding. 1979. *The Bronze Age in Europe: An Introduction to The Prehistory of Europe c. 2000–700 BC*. London: Methuen and Co Ltd.
- Derrida, Jacques. 1976. *Of Grammatology*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Derrida, Jacques. 1991. *Donner le temps: 1. La Fausse monnaie*. Paris: Galilée.
- Dowson, Thomas A. 2000a. Why Queer Archaeology? An Introduction. *World Archaeology* 32 (2): 161–165.
- Dowson, Thomas A. 2000b. „Homosexuality, queer theory and archaeology“. U *Interpretative Archaeology—A Reader*, ur. Julian Thomas, 283–289. Leicester: Leicester University Press.
- Dowson, Thomas A. 2006. „Archaeologists, Feminists, and Queers: Sexual Politics in the Construction of the Past“. U *Feminist Anthropology—Past, Present and Future*,

- ur. Pamela L. Geller and Miranda K. Stockett, 89-102. Philadelphia: University of Pensilvenia Press.
- Филипов, Трайко. 1976. *Некропол от къснобронзовата епоха при с. Орсоя, Ломско*. София.
- Garašanin, Draga. 1951. Prilog proučavanju Dupljajskih kolica. *Starinar II*: 270–272.
- Garašanin, Milutin. 1973. *Praistorija na tlu SR Srbije*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Garašanin, Milutin. 1983a. „Vatinska grupa“. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV: Bronzano doba*, ur. Alojz Benac, 504–519. Sarajevo: Svjetlost.
- Garašanin, Milutin. 1983b. „Dubovačko–žutobrdska grupa“. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV: Bronzano doba*, ur. Alojz Benac, 520-535. Sarajevo: Svjetlost.
- Gilchrist, Roberta. 1999. *Gender and Archaeology: Contesting The Past*. London and New York: Routledge.
- Gimbutas, Marija. 2001. *The Living Goddess*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Girić, Milorad. 1971. *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. Dissertationes et monographie XI. Washington. Kikinda i Beograd: Smithsonian Institution, Narodni muzej i Arheološko društvo Jugoslavije.
- Halperin, David. 1995. *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Hamilakis, Yannis., Mark Pluciennik and Sarah Tarlow. 2002. „Introduction: Thinking Through the Body“. U *Thinking through the Body: Archaeologies of Corporeality*, ur. Yannis Hamilakis, Mark Pluciennik and Sarah Tarlow, 1-22. London: Kluwer Academic and Plenum Publishers.
- Hamilakis, Yannis. 2003. „'Learn History!' Antiquity, National narrative and History in Greek Educational Textbooks“. U *The Usable Past: Greek Metahistories*, ur. Keith S. Brownand and Yannis Hamilakis, 51–78. Lanham and Oxford: Lexington Books.
- Hamilakis, Yannis. 2007. *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology and National Imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.
- Harding, Anthony. 1994. „Reformation in Barbarian Europe, 1300–600 B.C“. U *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*, ur. Barry Cunliffe, 304-335. Oxford and New York: Oxford University Press.

- Harding, Anthony. 2000. *European Societies In The Bronze Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harding, Anthony. 2003. „The Morava Valley and the Aegean in the Bronze Age“. U *Burial Customs In The Bronze and Iron Age, Symposium, Čačak, 4-8 September 2002*, ur. Rastko Vasić, 23–30. Čačak: Narodni muzej Čačak i Arheološki institut Beograd.
- Harding, Anthony. 2007. *Warriors and Weapons in Bronze Age Europe*. Budapest: Archaeolingua.
- Hitchcock, Louise A. 2000. „Engendering Ambiguity in Minoan Crete: It’s a Drag to be a King“. U *Representations of Gender from Prehistory to the Present*, ur. Moira Donald and Linda Hurcombe, 69–86. London: MacMillan Press.
- Hollimon, Sandra E. 2000. „Archaeology of the ‘Aqi’: gender and sexuality in prehistoric Chumash society“. U *Archaeologies of Sexuality*, ur. Robert A. Schmidt and Barbara L. Voss, 179–196. London and New York: Routledge.
- Hollimon, Sandra E. 2001. „The gendered peopling of North America: Addressing the antiquity of systems of multiple genders“. U *The Archaeology of Shamanism*, ur. Neil S. Price, 123–134. London and New York: Routledge.
- Jensen, Bo. 2007. „Queer Bedfellows: Gender Ambiguity, Shamans, Hijras, ‘Berdache’ and the Problems of Using Ethnographic Record. U *IX Nordic TAG, Århus 10-12 May 2007, Globalization, identity, material culture and archaeology*, ur. Peter Jensen, Søren Sindbæk and Helle Vandkilde. 25-32. Århus: Institute of Anthropology, Archaeology and Linguistics, Aarhus Universitet.
- Jensen, Bo. 2009. Rude tools and material difference—Queer theory, ANT and materiality: an under—explored intersection? *Graduate Journal of Social Science* 6 (1): 42–71.
- Jones, Siân. 1997. *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities In The Past and Present*. London: Routledge.
- Joyce, Rosemary. A. 2004. „Embodied Subjectivity: Gender, Femininity, Masculinity, Sexuality“. U *A Companion to Social Archaeology*, ur. Lynn Meskell and Robert W. Preucel, 82-95. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kemenczei, Tibor. 2003. “Bronze Age Metallurgy”. U *Hungarian Archaeology at The Turn of The Millennium*, ur. Zsolt Visy, 167-174. Budapest: Ministry of Cultural Heritage and Teleki László Foundation.
- Kovacs, Tibor. 1984a. „Die Vatyá-Kultur“. U *Kulturen der Frühbronzezeit das*

- Karpatenbeckens und Nordbalkans*, ur. Nikola Tasić, 219-234. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Kovacs, Tibor. 1984b. „Die Koszider–Metallkunst“. U *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans*, red. Nikola Tasić, 377-388. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Kristiansen, Kristian. 2002. The Tale of The Sword–Sword and Swordfighters in Bronze Age Europe. *Oxford Journal of Archaeology* 21(4): 319–332.
- Kristiansen, Kristian and Thomas B. Larsson. 2005. *The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Letica, Zagorka. 1973. *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*. Beograd: Filozofski fakultet i Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Marinatos, Nano. 1993. *Minoan Religion: Ritual, Image, Symbol*. South Carolina: University of South Carolina Press
- Marinković, Snežana. 2008. Nalazi iz bronzanog doba sa lokaliteta Mali Akač kod Novog Mileševa. *Rad Muzeja Vojvodine* 50: 25–31
- Meskill, Lynn. 1998. „The Irresistible Body and The Seduction of Archaeology“. U *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies on The Human Body in Antiquity*, ur. Dominic Montserrat, 139–161. London and New York: Routledge.
- Meskill, Lynn. 2000. „Writing the Body in Archaeology“. U *Reading The Body: Representations and Remains in The Archaeological Record*, ur. Alison E. Rautman, 13-24. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Mozsolics, Amália. 1967. *Bronzefunde des Karpatenbeckens–Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nordbladh, Jarl and Tim Yates. 1990. „This Perfect Body, This Virgin Text: Between Sex and Gender in Archaeology“. U *Archaeology after structuralism: post–structuralism and the practice of archaeology*, ur. Ian Bapty and Tim Yates, 222-239. London: Routledge.
- O’Shea, John. 1996. *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*. New York and London: Plenum Publishing Corporation.
- Palincaş, Nona. 2010. „Reconfiguring anatomy: ceramics, cremation and cosmology in the Late Bronze Age in the Lower Danube“. U *Body Parts and Bodies Whole*:

- Changing Relations and Meanings*, ur. Katharina Rebay-Salisbury, Marie Louise Stig Sørensen and Jessica Hughes, 72-89. Oxford: Oxbow Books.
- Perry, Elizabeth M. and Rosemary A. Joyce. 2001. Providing a Past for "Bodies That Matter": Judith Butler's Impact on the Archaeology of Gender. *International Journal of Sexuality and Gender Studies* 6 (1/2): 63-76.
- Petrović, Bisenija. 2006. *Kaluđerske livade: Nekropola bronzanog doba*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Petrović, Jozo. 1930. Votivna kolica iz Dupljaje. *Starinar* 3, red. V (1928-1930): 21-29.
- Pitts, Victoria L. 2003. In *The Flesh: The Cultural Politics of Body Modification*. New York: Palgrave Macmillan.
- Porčić, Marko. 2010. Antropologija roda praistorijskih populacija: Slučaj "pogrešno" orijentisanih grobova na mokrinskoj nekropoli. *Etnoantropološki problemi* 5(1): 165-182.
- Prine, Elizabeth. 2000. „Searching for third genders: towards a prehistory of domestic space in Middle Missouri villages“. U *Archaeologies of Sexuality*, ur. Robert A. Schmidt and Barbara L. Voss, 197-219. London and New York: Routledge.
- Rega, Elizabeth. 2000. „The Gendering of Children in The Early Bronze Age Cemetery at Mokrin“. U *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*, ur. Moira Donald and Linda Hurcombe, 238-249. New York: Palgrave Macmillan.
- Reich, Christine. 2005. „Vogelmensch und Menschvogel. Bronzezeitliche Vogel-Mensch-Darstellungen im mittleren und unteren Donaauraum“. U *Interpretationsraum Bronzezeit. Festschrift Bernhard Hänsel*, ur. Barbara Horejs, Reinhard Jung, Elke Kaiser und Biba Teržan, 231-239. Bonn: Rudolf Habelt.
- Schmidt, Robert A. 2000. „Shamans and northern cosmology: the direct historical approach to Mesolithic sexuality“. U *Archaeologies of Sexuality*, ur. Robert A. Schmidt and Barbara L. Voss, 220-235. London and New York: Routledge.
- Schmidt, Robert A. 2002. The Iceman Cometh: Queering The Archaeological Past. U *Out In Theory: The Emergence of Lesbian and Gay Anthropology*, ur. Ellen Lewin and William L. Leap, 155-185. Illinois: University of Illinois.
- Schumacher-Matthäus, Gisela. 1985. *Studien zu Bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken-Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte Band 6*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp Von Zabern.

- Soafer, Joanna R. 2006. *The Body as a Material Culture—A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szathmári, Ildikó. 2003. „The Fluorescence of The Middle Bronze Age in The Tisza Region: The Füzesabony Culture“. U *Hungarian Archaeology at The Turn of The Millennium*, ur. Zsolt Visy, 156-157. Budapest: Ministry of Cultural Heritage and Teleki László Foundation.
- Sørensen, Marie Louise Stig. 1991. „The Construction of Gender through Appearance“. U *The Archaeology of Gender*, ur. Dale Walde and Noreen D. Willows, 121-129. Calgary: University of Calgary Archaeological Association.
- Sørensen, Marie Louise Stig. 1997. Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 5(1): 93–114
- Sørensen, Marie Louise Stig and Katharina Rebay–Salisbury. 2008. Landscapes of the Body: Burials of the Middle Bronze Age in Hungary. *European Journal of Archaeology* 11(1): 49–74
- Thomas, Julian. 2007. “Archaeology’s humanism and the materiality of the body“. U *The Archaeology of Identities, A Reader*, ur. Timothy Insoll, 211-224. London and New York: Routledge.
- Treherne, Paul. 1995. The Warrior’s Beauty: The Masculine Body and Self–identity in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology* 3(1): 105–144.
- Vasić, Rastko. 2004. „The Dupljaja Cart Again“. U *Festschrift für Florin Medeleț, Zum 60. Geburtstag*, red. Petru Rogoza und Valentin Cedică, 155-162. Temișoara: Muzeul Banatului Temișoara.
- Vasić, Vojislav and Rastko Vasić 2000. Función depuradora de los humedales I: una revisión bibliográfica sobre el papel de los macrófitos. *Sehumed* 4(16): 131–139.
- Vasić, Vojislav i Rastko Vasić. 2004. Identifikacija ptičjih predstava u Praistoriji. *Starinar* LIII–LIV: 181-192.

The Dupljaja Cart and Bodies that Matter

Uroš MATIĆ

Summary: One of the most frequently quoted Bronze Age artefacts in reconstructing cult and religion in European Bronze Age is certainly the Dupljaja Cart found in southern Banat, western Serbia. Previous interpretations of the figurine in the cart, and the whole cart group itself, are based on an uncritical engendering of the figurine with de facto male genitals under a dress. Sex and gender of the figurine were never explicitly studied and as a consequence several interpretations emerged, some considering the figurine as male in female dress, some neglecting male genitals under the dress of the figurine and still considering it female. This work is based on the comparative contemporary Bronze Age figurine finds and dress ornaments and intends to more critically study sex/gender of the figurine in the cart using multiple sex/gender paradigm. It is discussed how different views of sex/gender of the figurine formed completely different, but in some ways similar narratives of the past. This work calls for a radical cross-dressing of this artefact and more explicitly formed theories of its embodied identity and queerness.

Key words: the Dupljaja cart, the Bronze age, hybridism, queer theory, multiple sex/gender paradigm